

COMMUNICATIE

Bij mensen met ernstige meervoudige beperkingen verloopt de communicatie moeilijk. Het is niet eenvoudig hun begripsvermogen en de intentionaliteit in hun uitdrukkingen in te schatten. Dat neemt niet weg dat zij wel degelijk communiceren, en die onderkenning van cliënten als actieve communicatiepartners is een cruciaal uitgangspunt.

Mensen met ernstige meervoudige beperkingen zijn vaak slechts beperkt in staat gebruik te maken van taal, in wat voor vorm dan ook (spraak, gebaren, gebruik symbolen...). Sensorische en motorische beperkingen bemoeilijken de communicatie meestal nog bijkomend. Daarnaast kennen deze cliënten problemen om in de interactie de aandacht te richten en vast te houden. Ze communiceren meestal via lichamelijke uitdrukkingen, zoals bewegingen, geluiden, fysiologische reacties, gezichtsuitdrukkingen... De betekenis van hun communicatieve signalen is vaak niet zo duidelijk. Ze is doorgaans zeer specifiek voor het individu, de betekenis van eenzelfde signaal kan verschillen naargelang tijd, context... Mensen met ernstige meervoudige beperkingen communiceren, maar dus vaak op zo'n bijzondere en subtiele manier dat het een grote opmerkzaamheid, alertheid en kennis van de persoon vraagt om hun signalen te registreren en interpreteren.

In de vroege communicatieve ontwikkeling zijn verschillende fasen te onderscheiden: de pre-intentionele, protosymbolische en symbolische fase. De communicatieve mogelijkheden van cliënten met ernstige meervoudige beperkingen zijn meestal te situeren op een pre-intentioneel of protosymbolisch niveau.

Op een *pre-intentioneel* communicatieniveau maakt de cliënt bewegingen, geluiden... zonder dat hij/zij daarmee enige bewuste communicatieve bedoeling heeft. De omgeving reageert doorgaans weliswaar op deze gedragingen alsof ze wel communicatief bedoeld zijn.

Op een *protosymbolisch* niveau worden de motorische en vocale gedragingen doelbewust gebruikt om een bepaald effect bij de communicatiepartner te bekomen. Gedragingen worden nu intentioneel. Bij proto-symbolische communicatie is er een rechtstreeks verband tussen datgene waarnaar verwezen wordt en de verwijzer zelf (vb. gebruik van een washandje om te verwijzen naar het wasmoment).

In de *symbolische fase* ontwikkelt zich een beginnend symboolbewustzijn. Mensen gaan referentieel signalen gebruiken, waarbij deze ook steeds meer conventioneel worden (vb. gebruik van woorden).

Het is belangrijk de communicatiemogelijkheden van de cliënt en hoe de omgeving daarop inspeelt goed in kaart te brengen. Er bestaat nog een grote behoefte aan wetenschappelijk onderbouwde instrumenten die hieromtrent informatie bieden, al zijn er reeds enkele bruikbaar en ook gangbaar in de praktijk (vb. ComVoor, CPZ, NNST...).

Vanuit een goede evaluatie van de aard en het niveau van communiceren van de cliënt en de omgeving, kan de communicatie op verschillende manieren ondersteund worden. In de literatuur zijn er diverse communicatiestimulerende programma's voor deze doelgroep terug te vinden (vb. COCP-programma, Picture It...). De rode draad bestaat erin als communicatiepartner de eigen interactiestijl en het taalaanbod af te stemmen op de cliënt en met hem/haar een individueel aangepast communicatiesysteem te bewerkstelligen. Bij deze doelgroep komen daar ook vaak allerlei materialen en technologieën aan te pas.

LITERATUUR/PRAKTIJKDOCUMENTEN

Communicatie: algemeen

Beukelman, D.R., & Mirenda, P. (2000). *Augmentative and Alternative Communication: Management of severe communication disorders in children and adults*. Baltimore: Paul H. Brookes.

Dit boek handelt over ondersteunde communicatie en interventies in dat kader bij, onder meer, personen met een verstandelijke handicap.

Daelman, M. (2003). *Een analyse van de presymbolische communicatie bij blinde kinderen met een meervoudige handicap. Een aanzet tot orthopedagogisch handelen* (doctoraatsproefschrift). Katholieke Universiteit Leuven, Faculteit Psychologie en Pedagogische Wetenschappen, Centrum voor Orthopedagogiek.

In dit doctoraatsonderzoek richt men de aandacht op de presymbolische communicatie bij blinde kinderen met een meervoudige handicap. Men biedt een literatuuroverzicht over communicatie bij kinderen met een meervoudige handicap en in het bijzonder blinde kinderen. Verder brengt men communicatief gedrag bij deze doelgroep uitgebreid in kaart. Tot slot onderzoekt men de rol van ervaringsdeskundigheid van begeleiders bij het waarnemen van en betekenis geven aan communicatief gedrag.

Degrieck, S. (2005). *Communicatie bij mensen met een diep verstandelijke (en/of meervoudige) beperking en autisme*. Steunpunt Expertisenetwerken. Beschikbaar op:
http://www.senvzw.be/sen/SiteFiles/communicatie_autisme.pdf.

Dit is een werkdocument van de werkgroep 'communicatie bij mensen met een diep verstandelijke (en/of meervoudige) beperking en autisme', onder leiding van Autisme Centraal. Het document is opgebouwd uit twee delen; receptieve communicatie enerzijds en expressieve communicatie bij deze doelgroep anderzijds. Men formuleert stellingen rond communicatie die tot nadenken stemmen. Daarnaast stelde men zelf een beperkte inventaris op van communicatievormen en -functies zoals deze waargenomen werden bij de betreffende doelgroep. De brochure omvat tevens een aantal concrete tips voor het communiceren met deze cliënten.

Downing, J.E. (2005). *Teaching communication skills to students with severe disabilities*. Maryland, Baltimore: Paul H. Brookes.

Dit boek richt zich op ouders en hulpverleners die werken met mensen met ernstige beperkingen. Er worden op onderzoek gebaseerde strategieën en methoden aangereikt om cliënten te ondersteunen die geen gebruik (kunnen) maken van de traditionele communicatiemethoden. Meer concreet bespreekt de auteur achtereenvolgens het in kaart brengen van de mogelijkheden en beperkingen op vlak van communicatie, het analyseren van de omgeving en de mate waarin deze communicatie al dan niet bevordert, ondersteunende communicatietechnieken, het aanleren van communicatievaardigheden, de stimulerende rol van klasgenoten zonder handicap en het belang van transdisciplinair werken rond communicatie.

Goldbart, J. (2005). *Review of communication interventions for persons with profound intellectual and multiple disabilities*. Paper presented at the Second Roundtable of the Special Interest Research Group, Persons with Profound Intellectual and Multiple Disabilities (6-8/10/05, Bruges, Belgium).

In deze paper geeft Juliet Goldbart een overzicht van theoretische kaders m.b.t. communicatie. Ze bespreekt kort twee procedures voor het opstellen van communicatieve profielen: 'Affective Communication Assessment' en 'See What I Mean'. Tot slot bespreekt ze interventies op het domein van communicatie en recent onderzoek daaromtrent.

Granlund, M., & Olsson, C. (1997). *Eerst observeren, dan communiceren*. Utrecht: Elsevier.

Granlund en Olsson bieden een theoretisch overzicht van de verschillende aspecten van communicatie en hoe deze worden beïnvloed door het cognitieve vermogen, de motoriek, de zintuigen en de omgeving. Ze ontwikkelden tevens een instrument met acht onderzoeksschalen, om de communicatiemogelijkheden en -beperkingen van personen met een verstandelijke handicap te beoordelen, alsook de communicatievoorwaarden. Daaraan gekoppeld doen ze suggesties over mogelijke aanpassingen en interventies inspelend op de communicatieve mogelijkheden van de cliënt en zijn achtergrond.

Hogg, J., Reeves, D., Roberts, J., & Mudford, O.C. (2001). Consistency, context and confidence in judgements of affective communication in adults with profound intellectual and multiple disabilities. *Journal of Intellectual Disability Research*, 45(Pt.I), 18-29.

Uit dit onderzoek blijkt dat er een geringe overeenstemming is tussen begeleiders in de interpretatie van affectieve uitingen van cliënten met ernstige meervoudige beperkingen. Dit bevestigt hoe belangrijk het is de nodige tijd te besteden aan het leren adequaat interpreteren van de signalen van een cliënt, zich daarbij te baseren op de informatie van mensen die de persoon en zijn/haar context goed kennen en er grondig rond te overleggen in team en met ouders en andere betrokkenen.

Lichtert, G. (2004). *Speuren naar ontluikende intentionele communicatie. Observeren van niet-talige en vroeg-talige intentionele communicatie*. Tielt: Lannoo.

In dit boek worden handvaten aangereikt om de niet-talige en vroeg-talige uitingen van kinderen te herkennen en aandacht te geven. Zeker bij kinderen met

communicatieproblemen - in dit geval verwijst de auteur naar diep-dove normaal begaafde kinderen - is dit uitermate belangrijk. Men focust op de communicatieve uitingvormen van twee van de vele, maar zeer basale communicatieve functies: imperatieve en declaratieve intenties. Daarbij worden ontlockingstaken besproken die men opstelde om deze intenties uit te lokken, alsook observatielijsten waarmee deze nauwkeurig beschreven kunnen worden.

Oskam, E., & Scheres, W. (2000). *Totale communicatie*. Maarssen: Elsevier Gezondheidszorg.

Oskam en Scheres bieden achtergrondinformatie bij het concept Totale Communicatie. Ze bespreken een aantal instrumenten die kunnen gebruikt worden om het communicatieniveau van personen met een verstandelijke handicap in te schatten. Ze gaan ook in op communicatiemiddelen en schetsen hoe men via een communicatieplan op een systematische manier rond communicatie kan werken.

Porter, J., & Ouvry, C. (2001). Interpreting the communication of people with profound and multiple learning disabilities. *British Journal of Learning Disabilities*, 29, 12-16.

In dit artikel wordt benadrukt hoe belangrijk het is voortdurend na te gaan of men de communicatieve uitingen van de persoon met ernstige meervoudige beperkingen correct interpreteert, vermits deze zelf de interpretatie niet kan corrigeren. In dat verband wijst men op het belang van het samenwerken van familie, begeleiders en andere personen die de cliënt goed kennen, om informatie samen te brengen en een accuraat profiel op te stellen van de communicatie door het individu. Aandachtspunten en vragen die daarbij gesteld kunnen worden, worden geïllustreerd aan de hand van een gevalstudie.

TAU-Groep/Mediander. *Infobundel studiecetel Pictogrammen: deel 1*. Beschikbaar op: <http://www.taugroep.be/TAUweb/TAU.html>.

TAU-Groep/Mediander. *Infobundel studiecetel Pictogrammen: deel 2*. Beschikbaar op: <http://www.taugroep.be/TAUweb/TAU.html>.

Vanuit de vroegere studiecetel Pictogrammen van de TAU-Groep - een samenwerkingsverband van voorzieningen actief in de begeleiding, onderwijs en zorg van personen met een verstandelijke handicap - werd een infobundel over communicatie bij deze doelgroep opgesteld. Men vindt er allerlei interessante informatie in terug: over communicatie in het algemeen en ondersteunde communicatie in het bijzonder, een leidraad voor het bepalen van een of meerdere geschikte communicatievorm(en) voor een persoon met communicatiebeperkingen, een overzicht van te overwegen criteria voor een goede keuze van visuele ondersteuning, beschouwingen over een geïndividualiseerd communicatiepaspoort, een overzicht van methodieken en hulpmiddelen, adviezen naar het beleid toe, verwijzingen naar bronnen van informatie...

Van Dam, L., & Roemer, M. (2004). *Verstaanbaar maken. Communicatie met mensen met een zeer ernstige verstandelijke (meervoudige) handicap. Inventarisatie en overdracht van ervaringskennis* (doctoraatsproefschrift). Maastricht: Universitaire Pers.

In hun doctoraatsonderzoek trachtten Van Dam en Roemer de ervaringskennis te inventariseren van ervaren begeleiders met betrekking tot de communicatie van mensen met ernstige meervoudige beperkingen. Daarnaast stelden ze een cursus op waarmee deze ervaringskennis overgedragen kan worden aan onervaren begeleiders, met de bedoeling de communicatieprocessen tussen cliënten en deze begeleiders te verbeteren.

Vlaskamp, C., & Oxener, G. (2002). Communicatie bij mensen met ernstige meervoudige beperkingen: een overzicht van assessment en interventiemethoden. *Nederlands Tijdschrift voor Zwakzinnigenzorg*, 28(4), 226-237.

In dit artikel schetst men de beperkingen die mensen met een ernstige meervoudige handicap kennen op het gebied van communicatie. Vervolgens geeft men een overzicht van instrumenten die informatie opleveren over de aard en het niveau van de communicatie van mensen uit deze doelgroep en interventies die uitgewerkt werden om de communicatie met deze cliënten te verbeteren.

Communicatie: diagnostiek

Daelman, M. (2003). *Een analyse van de presymbolische communicatie bij blinde kinderen met een meervoudige handicap. Een aanzet tot orthopedagogisch handelen* (doctoraatsproefschrift). Katholieke Universiteit Leuven, Faculteit Psychologie en Pedagogische Wetenschappen, Centrum voor Orthopedagogiek.

In dit doctoraatsonderzoek analyseert men vorm, betekenis, intentionaliteit en symbolisch niveau van communicatief gedrag door blinde kinderen met meervoudige beperkingen. De gehanteerde taxonomieën kunnen inspiratie bieden wanneer men een communicatief profiel wil opstellen van een cliënt met ernstig meervoudige beperkingen.

Granlund, M., & Olsson, C. (1997). *Eerst observeren, dan communiceren*. Utrecht: Elsevier.

Granlund en Olsson stelden een instrument op met acht onderzoeksschalen, waarmee de communicatiemogelijkheden en -beperkingen van personen met een verstandelijke handicap kunnen beoordeeld worden, alsook de communicatievoorwaarden op cognitief, motorisch, zintuiglijk en contextueel vlak.

Heim, M.J.M., & Jonker, V.M. (1996). *De implementatie van het programma communicatieve ontwikkeling van niet-sprekende kinderen en hun communicatiepartners (COCP)*. Amsterdam, Universiteit van Amsterdam.

In het kader van het COCP-programma werd een Vragenlijst Communicatiepartners opgesteld waarmee via de mensen die de cliënt kennen, communicatiegerelateerde informatie verzameld wordt: dagelijkse activiteiten, voorkeuren en afkeuren, behoeften en vaardigheden, taalbegrip en communicatief gedrag, problemen ervaren in de communicatie en suggesties voor zinvolle interventiedoelen.

Kiernan, C., & Reid, B. (1987). *The Pre-Verbal Communication Schedule (PVCS)*. Windsor: NFER-Nelson.

De PVCS is een observatieschaal voor preverbaal communicatief gedrag. Dit instrument geeft een duidelijk beeld van de communicatieve mogelijkheden, het communicatieniveau, de communicatievormen en -functies. Het richt zich op cliënten van 0 maanden tot 2 à 3 jaar.

Lichtert, G. (2004). *Speuren naar ontluikende intentionele communicatie. Observeren van niet-talige en vroeg-talige intentionele communicatie*. Tielt: Lannoo.

In dit boek worden onder meer de observatielijsten van LISPaID besproken: de LISP-I waarmee proto-imperatieve communicatieve uitingen in kaart gebracht worden en de LISP-D waarmee de proto-declaratieve communicatieve uitingen worden bestudeerd. Deze instrumenten zijn bruikbaar voor cliënten met een ontwikkelingsleeftijd tussen 12 en 36 maanden.

Loots, G.M.P., & Scheider, M.J. (1992). Gebruiksmogelijkheden van de Kent Infant Development Scale bij diagnostiek van ernstig meervoudig gehandicapten. *Nederlands Tijdschrift voor Zwakzinnigengzorg*, 3, 162-172.

De Kent Infant Development Scale is een ontwikkelingsschaal gericht op kinderen met een ontwikkelingsniveau tot ruim één jaar, jonge kinderen met motorische en/of cognitieve beperkingen en kinderen met ernstige meervoudige beperkingen tot 8 jaar. Er zijn 5 subschalen in terug te vinden, waaronder de subschaal 'taal' (naast de subschalen motoriek, cognitie, sociaal gedrag, zelfredzaamheid). In dit artikel wordt de bruikbaarheid van het instrument voor mensen met een verstandelijke handicap, in het bijzonder ook mensen met ernstige meervoudige beperkingen, besproken. Deze schaal krijgt volgende COTAN-beoordeling: goed voor de uitgangspunten van de testconstructie, de kwaliteit van het testmateriaal en de handleiding, de betrouwbaarheid; onvoldoende voor normering, begripsvaliditeit en criteriumvaliditeit.

O'Kane, J.C. & Goldbart, J. (1998). *Communication before speech: Development and assessment*. London: Fulton.

Deze auteurs bespreken de vroege, eerste vormen van communicatie, die zeer belangrijk zijn bij onder meer cliënten met ernstige meervoudige beperkingen. Ze bespreken Affective Communication Assessment, waarbij voor de individuele cliënt gezocht wordt naar de manier waarop deze gevoelens (al dan niet welbevinden, voorkeuren...) uit en hoe dit communicatief repertoire bevordert en uitgebreid kan worden. Ook wordt een instrument besproken om de vroege vormen van communicatie in het algemeen bij de cliënt in kaart te brengen (Early Communication Assessment). Er wordt tevens verwezen naar The Manchester Pragmatics Profile, waarmee de communicatie in de praktijk en met name de communicatieve intenties van de cliënt worden bestudeerd. Verder krijgt de lezer heel wat toelichting bij communicatie en het bevorderen ervan bij laag functionerende doelgroepen.

Oskam, E., & Scheres, W. (2000). *Totale communicatie*. Maarssen: Elsevier Gezondheidszorg.

Oskam en Scheres bespreken verschillende bestaande en zelf ontwikkelde instrumenten om het communicatieniveau van de cliënt te bepalen: het schema van Shane, de Sociale Redzaamheidsschaal voor Zwakzinnigen, het CommunicatieProfiel-Z, een niveaubepaling op basis van de ervaringsordening volgens Timmers-Huigens, de observatieschalen van Granlund en Olsson, de Vocabulairelijst, de Lijst van communicatieve functies en de ComVoor.

Petry, K., & Maes, B. (2006). Identifying expressions of pleasure and displeasure by persons with profound and multiple disabilities. *Journal of Intellectual & Developmental Disability*, 31 (1), 28-38.

In dit onderzoek werd nagegaan hoe geïndividualiseerde profielen kunnen opgesteld worden van hoe mensen met ernstige meervoudige beperkingen welbevinden en ongenoegen uiten. De procedure is gebaseerd op de analyse van video-opnames en vragenlijsten ingevuld door ouders en begeleiders.

Snell, M.E. (2002). Using dynamic assessment with learners who communicate nonsymbolically. *Augmentative and Alternative Communication*, 18, 163-176.

Deze auteur stelt dat de traditionele, statische diagnostische methoden er vaak niet in slagen accuraat de communicatiemogelijkheden van mensen met ernstige beperkingen in kaart te brengen. Ze bespreekt daarom de principes van dynamische diagnostiek. Daarbij gebeurt het diagnostisch proces op maat van de cliënt (qua taken, materialen, procedures, personen die diagnosticeren...). Er is aandacht voor de spontane communicatieve uitingen van de cliënt, voor communicatie op verschillende tijdstippen en in verschillende contexten, voor niet-conventionele communicatieve uitingen, voor de ervaringskennis van ouders en andere betrokkenen, voor het leerpotentieel van de cliënt op communicatief gebied, voor de communicatieve kenmerken van mensen uit de omgeving van de cliënt en die omgeving zelf...

Van Walleghem, M., & Serneels, D. (1988). *Voorstelling van de Behaviour Assessment Battery van Kiernan en Jones als diagnostisch instrument bij diep mentaal gehandicaptten* (Orthopedagogische rapporten). KULeuven, Faculteit Psychologie en Pedagogische Wetenschappen.

Van Walleghem en Serneels bespreken de Behaviour Assessment Battery. Dit is een instrument dat specifiek ontwikkeld werd voor de doelgroep van personen met ernstige meervoudige beperkingen. Het biedt een gedetailleerd overzicht van het functioneren van de cliënt. Er zijn 13 subtests in te onderscheiden, waaronder communicatie, maar ook: bekrachtiging en ervaring, inspecteren, visueel volgen, visuomotoriek, gehoor, houdingscontrole, exploratief spel, constructief spel, zoekstrategieën, perceptueel probleemoplossen, sociaal gedrag en zelfredzaamheid.

Verpoorten, R., Hectors, G., & Verbist, C. (1982). *Totale communicatie: principes en hun toepassing in de zwakzinnigenzorg*. Lille: Vlaamse Vereniging voor logopedisten.

Verpoorten vertaalde het schema van Shane en paste het verder aan. Hij maakte onder meer onderscheid tussen een verticale indeling, waarbij de linguïstische component in niveaus wordt gerangschikt, en een horizontale structuur, waarbij hij onderscheid maakt tussen de non-vocale en vocale output. Verder vindt men in dit boek een situering van communicatie, van totale communicatie en de toepassing ervan in de sector van mensen met een verstandelijke handicap.

Verpoorten, R., Noens, I., & Van Berckelaer-Onnes, I. (2004). *Voorlopers in communicatie (ComVoor)*. Leiden: Afdeling Orthopedagogiek.

Met de ComVoor kan men nagaan welke vorm enerzijds en welk niveau anderzijds van ondersteunde communicatie aangewezen is. Het instrument richt zich tot cliënten met een ontwikkelingsleeftijd tussen 12 en 52 maanden.

Vlaskamp, C., Van der Meulen, B.F., & Smrkovsky, M. (1999). *GedragsTaxatie-Instrument voor personen met ernstige meervoudige beperkingen*. Groningen: Stichting Kinderstudies.

Het GedragsTaxatieInstrument is een instrument ontwikkeld om de functionele mogelijkheden van mensen met ernstige meervoudige beperkingen in kaart te brengen. Er zijn onder meer de onderdelen 'emotioneel communicatief gedrag', 'receptief taalgedrag' en 'algemeen communicatief gedrag' in terug te vinden.

Willems, J. (1996). *Kijk op communicatie. Constructie van een meetinstrument voor communicatie van mensen met een verstandelijke handicap*. Helmond: Wibro.

In dit proefschrift wordt de ontwikkeling van het CommunicatieProfiel-Z beschreven, de uiteindelijke versie en de toepassing ervan. Aan de hand van dit instrument kan men enerzijds het gebruik van diverse communicatievormen door de cliënt in de dagelijkse leefomgeving in kaart brengen (vragenlijst) en anderzijds de mogelijkheden van deze cliënt tot het gebruik van diverse vormen van communicatie (test). In het proefschrift zijn ook literatuurgegevens opgenomen betreffende communicatie, de normaal verlopende communicatie-ontwikkeling en communicatie bij mensen met een verstandelijke handicap.

Willems, J., & Verpoorten, R. (1996). *De CPZ - communicatie profiel zwakzinnigen*. Lisse: Swets.

De CPZ vloeide voort uit Verpoortens aanpassing van het model van Shane. Met de CPZ-vragenlijst kan men het communicatief gedrag van de cliënt in kaart brengen, de CPZ-test levert een beeld van de mogelijkheden om diverse vormen van communicatie (voorwerpen, afbeeldingen...) te gebruiken. Het instrument is gericht op cliënten functionerend op diep, ernstig en grens ernstig-matig verstandelijk beperkt niveau, leeftijdsbereik 12 tot en met 45 jaar. Het scoort goed op alle criteria van de COTAN, zij het enkel 'voldoende' voor de criteriumvaliditeit.

Zink, I. & Lejaegere, M. (2002). *N-CDIs: lijsten voor communicatieve ontwikkeling: aanpassing en hernormering van de MacArthur CDIs van Fenson et al*. Leuven: Acco.

De N-CDIs omvatten een set van twee oudervragenlijsten. Enerzijds is er de N-CDI / Woorden en Gebaren die werd ontwikkeld voor kinderen met een taalleefijd van 0;08 tot 1;04 jaar. In dit instrument worden aspecten als woordenschatbegrip, woordenschatproductie en het gebruik van gebaren geëvalueerd. Anderzijds is er de N-CDI / Woorden en Zinnen die werd ontwikkeld voor kinderen met een taalleefijd tussen 1;04 en 2;06 jaar. Deze evalueert nog bijkomend een aantal aspecten van de grammaticale ontwikkeling .

Zink, I., & Lembrechts, D. (2000). *NNST: Nederlandstalige Nonspeech Test. Aanpassing en hernormering van de Nonspeech Test van Mary Blake Huer*. Leuven: Acco.

De Nederlandstalige Nonspeech Test (NNST) is gebaseerd op de Amerikaanse Nonspeech Test for Receptive and Expressive Language (NST). De NNST bestaat uit twee delen: één deel m.b.t. de receptieve taal en één gedeelte m.b.t. de expressieve taal. Na afname van de test heeft men een beeld van de receptieve en expressieve taalleefijd, alsook een beschrijving van de specifieke receptieve en expressieve communicatievaardigheden. De test is geschikt voor jonge kinderen, maar ook voor personen met een handicap die geen of slechts beperkt

gesproken taal gebruiken. Of, meer algemeen: kinderen, jeugdigen en volwassenen met een verbaal en niet-verbaal communicatief niveau onder 24 maanden. De COTAN-beoordeling is goed voor de uitgangspunten van de testconstructie, de kwaliteit van het testmateriaal en de handleiding; voor de normering, betrouwbaarheid en begrips- en criteriumvaliditeit wordt de NNST als voldoende beoordeeld.

Communicatie: interventies/methoden

Bloomberg, K., West, D., & Iacono, T. (2003). PICTURE IT: An evaluation of a training program for carers of adults with severe and multiple disabilities. *Journal of Intellectual & Developmental Disability*, 28(3), 260-282.

PICTURE IT is een communicatie-trainingspakket opgesteld voor begeleiders van volwassenen met ernstige meervoudige beperkingen. De bedoelingen zijn velerlei: ervoor zorgen dat de begeleiders beter interageren met de cliënten, hun kennis verhogen over vroege communicatievaardigheden en ondersteunde communicatie, probleemoplossingsvaardigheden bevorderen, begeleiders actief betrekken in de evaluatie van communicatiemogelijkheden, het uitwerken van doelen en interventies, het creëren van een omgeving om participatie in communicatie te bevorderen. Het uiteindelijke doel is het bevorderen van de communicatieve gedragingen van de cliënt.

Dobson, S., Upadhyaya, S., & Stanley, B. (2002). Using an interdisciplinary approach to training to develop the quality of communication with adults with profound learning disabilities by care staff. *International Journal of Language & Communication Disorders*, 37(1), 41-57.

In dit onderzoek wordt het effect nagegaan van een interdisciplinair trainingsprogramma. Dit programma is bedoeld om de kennis van begeleiders over handicap te verbeteren, hun communicatieve praktijk te veranderen en hen praktische oplossingen te bieden voor de communicatiemoeilijkheden van de cliënten.

Goldbart, J. (2005). *Review of communication interventions for persons with profound intellectual and multiple disabilities*. Paper presented at the Second Roundtable of the Special Interest Research Group, Persons with Profound Intellectual and Multiple Disabilities (6-8/10/05, Bruges, Belgium).

In deze paper bespreekt Juliet Goldbart interventies op het domein van communicatie met mensen met ernstige meervoudige beperkingen.

Golden, J., & Reese, M. (1996). Focus on Communication: Improving interaction between staff and residents who have severe or profound mental retardation. *Research in Developmental Disabilities*, 17(5), 363-382.

De betreffende onderzoekers gingen de veranderingen na in interactieve gedragingen tussen begeleiders en cliënten met ernstige meervoudige beperkingen, nadat de begeleiders de Mental Retardation/Developmental Disabilities Adaptation of the Nursing Child Assessment Feeding Scale als training volgden.

Graham, J. (2004). Communication with the uncommunicative: Music therapy with preverbal adults. *British Journal of Learning Disabilities*, 32, 24-29.

Deze auteur bespreekt hoe men via muziektherapie kan inspelen op de pre-verbale communicatie van mensen met een verstandelijke handicap en hoe dit ook hun communicatieve en sociale vaardigheden kan bevorderen. Ze illustreert dit aan de hand van 2 gevalsstudies.

Granlund, M., & Olsson, C. (1997). *Eerst observeren, dan communiceren*. Utrecht: Elsevier.

Granlund en Olsson geven heel wat interessante tips over hoe personen uit de omgeving kunnen inspelen en zich afstemmen op de communicatieve mogelijkheden van de cliënt en, daaraan gekoppeld, zijn/haar cognitieve, zintuiglijke, motorische en contextuele achtergrond.

Heim, M.J.M., & Jonker, V.M. (1996). *De implementatie van het programma communicatieve ontwikkeling van niet-sprekende kinderen en hun communicatiepartners (COCP)*. Amsterdam, Universiteit van Amsterdam.

Het COCP-programma is een interventieprogramma voor kinderen met ernstige communicatieve beperkingen en hun omgeving. Het programma vertrekt van een uitgesproken interactionele visie op communicatie, waarbij men voor het kind een adequaat individueel communicatiesysteem tracht te ontwikkelen en de communicatiepartners traint om zich qua interactiestijl en taalaanbod af te stemmen op het kind.

Heim, M.J.M. (2001). *Nauwelijks sprekend veel te zeggen. Een studie naar de effecten van het COCP-programma (doctoraatsproefschrift)*. Universiteit van Amsterdam, Faculteit der Geesteswetenschappen.

Dit doctoraatsproefschrift is de weerslag van een longitudinaal onderzoek naar de effecten van het COCP-programma op de communicatieve ontwikkeling en taalverwerving van drie niet-sprekende meisjes, alsook de effecten bij hun gesprekspartners.

Jones, F., Pring, T., & Grove, N. (2003). Developing communication in adults with profound and multiple learning difficulties using objects of reference. *International Journal of Language & Communication Disorders*, 37(2), 173-184.

In dit onderzoek ging men bij een groep van volwassenen met ernstige meervoudige beperkingen na of zij ondersteund konden worden in de communicatie door gebruik van een standaard (gelijk voor de hele groep) set van verwijzers (objecten). Er werden zowel verwijzers op index-, icoon- als symboolniveau gebruikt.

Lancioni, G.E., O'Reilly, M.F., & Basili, G. (2001). Use of microswitches and speech output systems with people with severe/profound intellectual or multiple disabilities: A literature review. *Research in Developmental Disabilities*, 22, 21-40.

Deze auteurs geven een overzicht van het onderzoek dat is uitgevoerd tussen 1986 en 1999 over het gebruik van technologische hulpmiddelen in de communicatie van mensen met ernstige meervoudige beperkingen. Men richt zich daarbij op 'microswitches' - knoppen of

schakelaars waarmee de cliënt stimuli kan activeren - en 'speech output systems', die tot gesynthetiseerde of digitale spraak leiden.

Lebel, T., Olshtain, E., & Weiss, P.L. (2005). Teaching teachers about augmentative and alternative communication: Opportunities and challenges of a web-based course. *Augmentative and Alternative Communication*, 21(4), 264-277.

In dit artikel wordt een on-line cursus over Ondersteunde Communicatie beschreven, gericht op leerkrachten die werken met kinderen met ernstige communicatieproblemen.

Lindsay, W., Black, E., Broxholme, S., Pitcaithly, D., & Hornsby, N. (2001). The effects of four therapy procedures on communication in people with profound intellectual disabilities. *Journal of Applied Research in Intellectual Disabilities*, 14, 110-119.

De onderzoekers analyseerden het effect van vier veel gebruikte therapieën op de communicatie van mensen met een diep verstandelijke handicap. Men onderzocht het effect van snoezelen, actieve therapie, relaxatie en aromatherapie/handmassage op de positieve en negatieve communicatie.

Loncke F., Nijs, M., & Smet, L. (1998). *SMOG. Spreken met ondersteuning van gebaren. Het handboek*. Leuven: Garant.

In dit boek bespreekt men het Spreken met Ondersteuning van Gebaren(SMOG), een methodiek die als een vorm van Ondersteunde Communicatie kan beschouwd worden. Men bespreekt dan ook eerst de principes van Ondersteunde Communicatie, communicatie in het algemeen en taalverwerving. Daarna gaat men in op de componenten van SMOG, de aan het gebruik ervan voorafgaande selectie en assessment, de toepassing ervan bij verschillende doelgroepen, effecten, de combinatie met andere ondersteunende communicatievormen...

Nind, M., & Kellett, M. (2001). Teachers' talk styles: Communicating with learners with severe and complex learning difficulties. *Child Language Teaching and Therapy*, 17(2), 143-159.

In een kleinschalig onderzoek bestudeerde men hoe leerkrachten die getraind waren in 'Intensive Interaction' communiceren met cliënten met ernstige meervoudige beperkingen en of dit effectief was. Voorafgaand hieraan bracht men in kaart wat moet begrepen worden onder 'motherese', de communicatiestijl die gestimuleerd wordt vanuit Intensive Interaction en wordt gezien als vergelijkbaar met deze tussen moeder en kind.

Park, K. (1997). How do objects become objects of reference? A review of the literature on objects of reference and a proposed model for the use of objects in communication. *British Journal of Special Education*, 24(3), 108-114.

Park stelt op basis van een literatuuroverzicht een model op betreffende het gebruik van verwijzers in de communicatie met mensen met ernstige meervoudige beperkingen. Hij onderscheidt daarbij, in navolging van de literatuur, het index-, icoon- en symboolniveau.

Schlosser, R.W. (2003). Roles of speech output in augmentative and alternative communication: Narrative review. *Augmentative and Alternative Communication*, 19(1), 5-27.

In dit artikel wordt een overzicht gegeven van wat men in onderzoek heeft vastgesteld met betrekking tot spraaktechnologie en ondersteunde communicatie. Welk effect heeft dit op de cliënt, op de partner met wie hij/zij interageert, op de interactie tussen beiden?

Van Dam, L., & Roemer, M. (2004). *Verstaanbaar maken. Communicatie met mensen met een zeer ernstige verstandelijke (meervoudige) handicap. Inventarisatie en overdracht van ervaringskennis (doctoraatsproefschrift)*. Maastricht: Universitaire Pers.

In hun doctoraatsonderzoek stelden Van Dam en Roemer een cursus op waarmee de ervaringskennis van ervaren begeleiders met betrekking tot de communicatie met mensen met ernstige meervoudige beperkingen overgedragen kan worden aan onervaren begeleiders, met de bedoeling de communicatieprocessen tussen cliënten en deze begeleiders te verbeteren.

Van den Dungen, L., & Den Boon, N. (2001). *Beginnende communicatie: therapieprogramma voor communicatieve functies in de preverbale en vroegverbale fase*. Lisse: Swets en Zeitlinger.

Dit programma richt zich onder meer op volwassenen met een ernstig verstandelijke handicap die functioneren op protosymbolisch of symbolisch niveau en die moeilijk hun intenties kunnen uitdrukken. Deze communicatieve functies tracht men via dit programma op speelse en flexibele wijze aan te leren. Aan de hand van observatielijsten voor ouders en begeleider/therapeut, schat men de beginsituatie van de cliënt in. Het eigenlijke programma omvat 2 delen: een therapieprogramma voor de preverbale fase (9-15 maanden) en een therapieprogramma voor de vroegverbale fase (15-24 maanden). In beide programma's worden werkvormen beschreven voor de bevordering van de verschillende communicatieve functies.

Venkatagiri, H.S. (2002). Clinical implications of an augmentative and alternative communication taxonomy. *Augmentative and Alternative Communication*, 18, 45-57.

In dit artikel wordt een indeling gepresenteerd van de technieken en methodieken die aangewend worden bij ondersteunde communicatie. De indeling gaat terug naar het onderscheid tussen index, icoon en symbool en kan gehanteerd worden wanneer er in de praktijk gewerkt wordt rond de communicatie van mensen met ernstige meervoudige beperkingen.

Wakefield, P., & Ogletree, B. (1995). Training team members to respond to the communicative behaviors of children with profound handicaps. *Focus on Autistic Behavior*, 10, 1-15.

In dit onderzoek traint men schoolpersoneel in responsief sensitief en consistent gedrag ten aanzien van het communiceren van kinderen met ernstige meervoudige beperkingen.

LINKS

<http://www.isaac-nf.nl>

Isaac-nf is de nederlandstalige afdeling van de International Society for Augmentative and Alternative Communication. ISAAC is een wereldwijde organisatie die de belangen behartigt van alle mensen met beperkingen op het gebied van communicatie. Op hun website vindt u interessante artikels over ondersteunde communicatie, een agenda met aankondiging van cursussen/studiedagen/... in België en Nederland over dit thema, meerdere infobundels over ondersteunde communicatie, verwijzingen naar bronnen van informatie, adressen van leveranciers van communicatiehulpmiddelen...

<http://www.koc.be>

Het Kennis- en Ondersteuningscentrum ondersteunt en adviseert cliënten met een handicap en hulpverleners die op zoek zijn naar geschikte hulpmiddelen. Aan het KOC is de Vlibank verbonden, een grote database waarin informatie over hulpmiddelen terug te vinden is.

www.modemadvies.be

*MODEM is een adviescentrum dat concrete ondersteuning biedt aan personen met een handicap en hun (professionele) omgeving. Je kan bij MODEM terecht met vragen over computeraanpassingen en communicatiehulpmiddelen. **MODEM biedt zelf een overzicht van interessante links, die wij hier niet opnieuw opgenomen hebben.***

PROJECTEN

BELEID